

Lublin, 14.01.2022

Recenzja rozprawy doktorskiej
Mgr Małgorzaty Grabowskiej,
pt. Uwarunkowania postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym wobec osób z
niepełnosprawnością ruchową,
przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr hab. Ewy Domagały-Zyśk, prof.
KUL oraz promotora pomocniczego dr Anny Lenzion

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska osadzona jest w problematyce psychospołecznego funkcjonowania młodzieży z niedostosowaniem społecznym, z ukierunkowaniem na poznanie i wyjaśnienie jej postaw wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Badania indywidualnych i społecznych aspektów niedostosowania społecznego młodzieży na różnych etapach jej rozwoju znajdują solidne usytuowanie w dotychczasowej literaturze. Stosunkowo systematyczne doniesienia badawcze składają się na rozbudowany przegląd złożonych uwarunkowań niedostosowania społecznego oraz jego wielopłaszczyznowych konsekwencji w tej grupie wiekowej. W bogatym dorobku naukowym czyniącym przedmiotem zainteresowań - niedostosowanie społeczne młodzieży, sygnałne miejsce zajmuje problematyka związana z niepełnosprawnością, w tym będącą skutkiem uszkodzenia narządu ruchu. Zaprezentowany w rozprawie doktorskiej projekt badawczy traktuję jako wartościowy poznawczo, wypełniający widoczną lukę problematyczną w obszarze społecznego kontekstu powiązań między zjawiskiem niedostosowania społecznego oraz ustosunkowaniem wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Sam zamysł badawczy oceniam zatem pozytywnie opierając się na argumente dostarczania nowych ustaleń, pozwalających na poszerzenie rozumienia postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym wobec osób z ograniczeniami, stereotypowo postrzeganych jako słabszych, doświadczających marginalizacji i automarginalizacji. Dostrzegam przy tym pewne niedoskonałości w obrębie podejmowanych prób wyjaśniania tego zjawiska, podyktowane samym schematem badań poprzecznych, uniemożliwiających analizę zależności przyczynowo-skutkowych. Mam przy tym świadomość możliwości wyboru takiego sposobu analiz w ramach przygotowywania rozprawy doktorskiej i zinterpretowania rezultatów zgodnie z przyjętą strategią badawczą.

Podsumowując, przedstawiona w rozprawie problematyka badawcza jest poznawczo i aplikacyjnie uzasadniona, dostarczająca przesłanek do kontynuacji wyjaśnień w zakresie związku między niedostosowaniem społecznym młodzieży a jej postawami wobec innych, w tym szczególnie osób z niepełnosprawnością ruchową.

Recenzowana praca doktorska stanowi syntetyczną prezentację projektu badawczego realizowanego w paradygmacie badań ilościowych. Odzwierciedla strukturę przyjmowaną w opracowaniach osadzonych w tego typu schemacie analitycznym. Składają się na nią: wprowadzenie teoretyczne, metodologiczne założenia badań własnych oraz część analityczna przedstawiająca opis otrzymanych wyników. Tak ustalona struktura pozwala na sukcesywną realizację przyjętego celu badawczego, jakim jest „... określenie siły związku pomiędzy osobowymi, społecznymi i rodzinnymi uwarunkowaniami postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym a jej postawami wobec osób z niepełnosprawnością ruchową” (s. 104).

Część teoretyczną pracy tworzą trzy rozdziały, odnoszące się do psychospołecznego funkcjonowania młodzieży z niedostosowaniem społecznym, niepełnosprawności ruchowej, a także związane z prezentacją wybranych osobowych i społecznych uwarunkowań postaw wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Wyodrębnione elementy wprowadzenia teoretycznego w mojej ocenie są właściwe dla przyjętego do realizacji projektu badawczego, merytorycznie spójne z zamysłem analitycznym. Zwracam przy tym uwagę na znaczące rozbudowanie liczby podrozdziałów, zwłaszcza w przypadku rozdziału pierwszego. Rozumiem motywację Doktorantki do wyakcentowania pewnych przywoływanych kwestii. Jednakże taka konwencja prezentacji zagadnień skutkuje nie zawsze pożądanym rozczłonkowaniem treści, ostatecznie dość fragmentarycznie omówionych na 1,5-2 stronach (np. 1.2. *Typologie niedostosowania społecznego i osób z niedostosowaniem społecznym*; 1.3.2. *Rodzinne uwarunkowania niedostosowania społecznego*; 1.3.3. *Uwarunkowania niedostosowania społecznego związane ze środowiskiem rówieśniczym i szkolnym*). Poszczególne rozdziały zostały opracowane na reprezentatywnej literaturze przedmiotu, przy czym można byłoby oczekiwać przeprowadzenia szerszej kwerendy badań nowszych, opublikowanych w ostatnich latach i nie powoływania się na ustalenia empiryczne z lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Ponadto zauważalne jest przywoływanie publikacji i zawartych w nich wyników badań, jedynie pośrednio nawiązujących do omawianej problematyki.

W dalszej części recenzji odniosę się do zawartości treściowej wprowadzenia teoretycznego poprzez wyrażenie opinii na temat każdego rozdziału.

Pierwszy rozdział koncentruje się na zagadnieniu niedostosowania społecznego. Omówiono w nim zasadnicze aspekty tego zjawiska: przyczyny, cechy charakterystyczne, w tym nasilenie, złożone konsekwencje, przejawiające się głównie w zachowaniach dyskryminacyjnych, a także możliwe formy wsparcia osób z niedostosowaniem społecznym. Przybliżono środowisko Młodzieżowych Ośrodków Wychowawczych jako szczególnego miejsca kształtowania się postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym. Zawartość treściowa większości podrozdziałów jest spójna, oddająca zarys podejmowanej w nich problematyki. Niemniej jednak w przypadku niektórych można zauważyć pewną rozbieżność pomiędzy zagadnieniem zapowiadany w tytule podrozdziału i umieszczonymi w nim informacjami. Jako przykład podam podrozdział: *1.6. Zachowania dyskryminacyjne osób z niedostosowaniem społecznym wobec innych osób*, w którym przywołano badania odnoszące się do postaw społeczeństwa w ogóle (a nie osób niedostosowanych społecznie) wobec osób z niepełnosprawnością, zachowań dyskryminacyjnych rówieśników (dzieci z przedszkoli integracyjnych i masowych) wobec osób z niepełnosprawnościami na każdym etapie edukacji, nawiązano do budowania edukacji antydyskryminacyjnej w systemie edukacji formalnej w Polsce. Zatem zaproponowana treść tego podrozdziału może pozostawiać u Czytelnika pewien niedosyt poznawczy i swoistą dezorientację wobec przytaczanych w poszczególnych akapitach, różnych informacji nie związanych z zachowaniami dyskryminacyjnymi osób z niedostosowaniem społecznym.

Tytuł drugiego rozdziału teoretycznego zapowiada omówienie zagadnienia niepełnosprawności ruchowej z perspektywy pedagogicznej i społecznej. Doktorantka poprzez kolejne podrozdziały stara się przybliżyć rozumienie niepełnosprawności ruchowej, (również w odniesieniu do popularnych modeli niepełnosprawności), społeczne funkcjonowanie osób z niepełnosprawnością oraz postawy wobec tej grupy społecznej. Moim zdaniem rozdział ten to słabsza część wprowadzenia teoretycznego. Przywoływane w rozdziale treści niewątpliwie odnoszą się do ważnych kwestii związanych z niepełnosprawnością. Niemniej jednak można mieć pewien niedosyt co do informacji, które zgodnie z zapowiedzią, powinny się tutaj znaleźć. Na przykład w podrozdziale *2.1. Rozumienie niepełnosprawności ruchowej – od koncepcji tradycyjnych do współczesnych*, odwołano się do różnych aspektów niepełnosprawności w ogóle, a nie niepełnosprawności ruchowej. Trudno przy tym zrozumieć, dlaczego w sporym fragmencie omówiono zjawisko wzrostu potraumatycznego, które choć istotne w szerszym rozumieniu konsekwencji nabytych uszkodzeń ruchowych, bezpośrednio nie pozwala zdefiniować samej niepełnosprawności ruchowej. Podrozdział *2.2. Modele niepełnosprawności* zawiera interesujące informacje i moim zdaniem, skoro dotyczy niepełnosprawności w ogóle,

powinien rozpoczynać ten rozdział i stanowić wprowadzenie do przybliżenia specyfiki niepełnosprawności ruchowej, w dalszej jego części. Tym samym sugerowałabym zamianę kolejności pierwszych dwóch podrozdziałów. W ocenie tego rozdziału zwracam szczególną uwagę na ostatni podrozdział: 2.5. *Postawy wobec osób z niepełnosprawnością ruchową – przegląd literatury przedmiotu*, którego problematyka bezpośrednio ma się odnosić do prezentowanego w rozprawie, projektu badawczego. Doceniam syntetyczne ustalenie rozumienia postawy na podstawie reprezentatywnych publikacji. Jednakże dobór przywołanych badań może wzbudzać pewne wątpliwości, gdyż w pewnej mierze nie nawiązują one do postaw wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. A dotyczą: a) postaw młodzieży niedostosowanej społecznie wobec otoczenia („ku ludziom”, „przeciw ludziom”, „od ludzi”), w tym osób znaczących; b) czy samych osób z niepełnosprawnością wobec własnej niepełnosprawności. W moim przekonaniu, rezygnacja z przywołania tego typu badań, byłaby korzystna dla spójnej zawartości treściowej tego podrozdziału.

Trzeci, ostatni rozdział części teoretycznej rozprawy zawiera problematykę wybranych osobowych i społecznych uwarunkowań młodzieży z niedostosowaniem społecznym wobec innych osób. Doktorantka do czynników osobowych zaliczyła samoocenę i preferowane wartości, natomiast do społecznych – postawy rodzicielskie i relacje z rówieśnikami. Przyjmuję zawarte w tym rozdziale treści jako zbieżne z zapowiadaną intencją, a co ważniejsze z koncepcyjnymi założeniami badań własnych. Wyrażam jednak pewną wątpliwość odnośnie do informacji przedstawionych w podrozdziale: 3.3. *Postawy rodzicielskie a postawy młodzieży wobec innych osób*. Nie do końca rozumiem, dlaczego Doktorantka dokonuje w nim przeglądu literatury dotyczącej młodzieży w ogóle, a nie młodzieży z niedostosowaniem społecznym. Interesuje mnie przy tym, jakie kryteria doboru badań zostały przyjęte, skoro Autorka powołuje się m. in. na analizy z udziałem dziewcząt leczonych z powodu anoreksji, dziewcząt w okresie wczesnej młodości, czy kobiet z niepełnosprawnością ruchową. W odniesieniu do pozostałych zmiennych: samooceny, preferowanych wartości oraz relacji z rówieśnikami przedstawiono wyniki badań wśród młodzieży z niedostosowaniem społecznym, co jest uzasadnione i podyktowane problematyką badawczą rozprawy.

Podsumowując teoretyczną część rozprawy stwierdzam, iż stanowi ona wystarczające podstawy do projektowania badań empirycznych. Zawiera treści wskazujące na dokonaną przez Doktorantkę kwerendę dostępnej literatury z zakresu niedostosowania społecznego, uwarunkowań tego zjawiska i różnorodnych jego konsekwencji. Zawarte w recenzji wątpliwości co do pewnych fragmentów wprowadzenia teoretycznego nie umniejszają znacząco mojej ogólnej pozytywnej jego oceny.

Kolejna część pracy doktorskiej prezentuje metodologiczne założenia badań własnych (rozdział IV). Obejmuje wszystkie strukturalne elementy pozwalające zrozumieć zamysł badawczy i jego realizację. Doktorantka określiła przedmiot badań następująco: „osobowe uwarunkowania postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym, przez które rozumie się nieprzystosowanie społeczne młodzieży, poziom jej samooceny oraz system wyznawanych przez nią wartości (...) społeczne właściwości postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym, a więc jej relacje z rówieśnikami zachodzące w placówkach resocjalizacyjnych oraz rodzinne uwarunkowania, czyli retrospektywna ocena postaw rodzicielskich przez młodzież z niedostosowaniem społecznym. Analizie zostały poddane także postawy i zachowania młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością ruchową” (s. 103). W odniesieniu do klasyfikacji celów badawczych T. Pilcha i T. Bauman, określono cel wyjaśniający rozprawy, który wyraża się w określeniu siły związku między czynnikami osobowymi, społecznymi i rodzinnymi a postawami wobec osób z niepełnosprawnością ruchową u młodzieży z niedostosowaniem społecznym. W nawiązaniu do przyjętego celu badań poprawnie sformułowano problemy badawcze (główny i szczegółowe), dotyczące powiązań między uwzględnionymi zmiennymi niezależnymi a zmienną zależną w postaci postaw młodzieży z niedostosowaniem młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Do podanych problemów badawczych wysunięto hipotezy wskazujące na silny i istotny statystycznie związek między przyjętymi zmiennymi wśród młodzieży z niedostosowaniem społecznym. W kontekście podanych hipotez nasuwa się wątpliwość co do konieczności użycia wyrażenia „*istotny statystycznie*”. Można się bowiem zastanawiać, czy prawdopodobne jest wystąpienie związku silnego między zmiennymi, ale nie istotnego statystycznie. Ponadto, w moim przekonaniu, sformułowane hipotezy warto uzasadnić przesłankami z literatury przedmiotu.

Ważnym elementem porządkującym w opisie metodologicznych założeń badań własnych jest precyzyjne określenie zmiennych niezależnych i zależnej oraz ich wskaźniki. Jednakże, moim zdaniem, podanie wskaźników zmiennej zależnej: postawy wobec osób z niepełnosprawnością ruchową należałoby opatrzyć komentarzem, dlaczego oprócz bardzo pozytywnej, pozytywnej, niezdecydowanej, negatywnej i bardzo negatywnej postawy zidentyfikowanej na podstawie Skali Postaw Wobec Osób Niepełnosprawnych (SPWON) A. Sękowskiego, uwzględniono dodatkowo zachowania pozytywne, neutralne lub negatywne w Skali Oceny Zachowań wobec Osób z Niepełnosprawnością Ruchową (SOZ – ONR) E. Domagały-Zyśk. Jaki argument przemawiał za wykorzystaniem dodatkowego narzędzia badawczego do ustalenia tego jednego wymiaru postawy – zachowania?

Na podkreślenie i docenienie zasługuje zabieg Doktorantki polegający na przeprowadzeniu badań pilotażowych mających głównie na celu zweryfikowanie adekwatności uwzględnionych narzędzi badawczych. Analiza przebiegu badań oraz uzyskane w ich ramach wyniki dały podstawę do modyfikacji wstępnie przyjętego zestawu kwestionariuszy, wyrażającej się w zastąpieniu pewnych narzędzi badawczych innymi, lepiej dostosowanymi do pomiaru preferowanych wartości i relacji z rówieśnikami, wśród młodzieży z niedostosowaniem społecznym.

Zakończenie metodologicznej części rozprawy obejmuje charakterystykę terenu badań, organizacji badań właściwych, a także badanej młodzieży. Doktorantka w sposób zwarty i interesujący zaprezentowała użyteczne informacje na temat 120 badanych (80 dziewcząt i 40 chłopców) z Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego, wskazując m. in. na wysokie, średnie i niskie nasilenie niedostosowania społecznego. Wyjaśnia przy tym, iż poziom tego niedostosowania społecznego określiła na podstawie analizy dokumentów dostępnych w placówkach (np. Postanowienie Sądu Rodzinnego, opinia psychologiczno-pedagogiczna, diagnoza pedagogiczna i psychologiczna). Ważne byłoby w tym miejscu podanie konkretnych kryteriów, które posłużyły do wyznaczenia określonego poziomu niedostosowania społecznego badanej młodzieży. Czy przyjęte wskaźniki niedostosowania społecznego były arbitralnym wyborem Doktorantki, czy też opierały się na jakiejś przyjmowanej w literaturze, klasyfikacji niedostosowania społecznego młodzieży?

Podsumowując, sformułowanie kilku uwag nie obniża niewątpliwej wartości zaprojektowanej koncepcji badań, która pozwala na rozbudowaną analizę zagadnienia postawy wobec osób z niepełnosprawnością ruchową wśród młodzieży z niedostosowaniem społecznym. Uwzględnienie szerokiego zakresu czynników wyjaśniających: osobowych, społecznych i rodzinnych dowodzi świadomości złożonych uwarunkowań rozważanego zjawiska. W moim przekonaniu, założenia metodologiczne badań własnych są poprawnie określone. Umieszczone przeze mnie sugestie czy pytania mają charakter szczegółowy i zorientowany jedynie na uzupełnienie czy uściślenie podawanych informacji.

Rozdział V rozprawy to część analityczna prezentująca wyniki badań własnych. Doktorantka dokonała interesujących ustaleń, ważnych poznawczo, przedstawiła je zgodnie z wcześniejszymi założeniami. Nie uniknęła przy tym pewnych nieścisłości, na które zwrócić uwagę w odniesieniu do poszczególnych podrozdziałów. Pierwszy z nich (*5.1. Typy postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym wobec osób z niepełnosprawnością ruchową*) to opis rezultatów w zakresie zmiennej zależnej, wskazujących na rozkład poszczególnych typów postawy badanej młodzieży (od bardzo pozytywnej do bardzo negatywnej) wobec osób z

niepełnosprawnością ruchową, z uwzględnieniem płci. Dostrzegam w nim pewną niespójność z danymi zawartymi w tabeli (nr 11). Na przykład, zawarto w opisie wyników następujące sformułowanie: „Z kolei wśród 52 (43,33%) chłopców z niedostosowaniem społecznym przejawia postawę pozytywną...” (s. 123), podczas gdy dane zawarte w tabeli wskazują na to, że 16 badanych chłopców prezentuje postawę pozytywną (na 40 chłopców w ogóle przebadanych). Zastanawiać może przy tym fakt, dlaczego wyniki z jednego narzędzia (Skala Postaw Wobec Osób Niepełnosprawnych) zostały opisane z uwzględnieniem zmiennej płci, ale już w przypadku rezultatów uzyskanych za pomocą drugiego (Skala Zachowań wobec Osób z Niepełnosprawnością Ruchową) opisu dokonano w odniesieniu do całej grupy badanej młodzieży i jedynie wyniku ogólnego (z pominięciem zapowiadanych wskaźników: zachowania pozytywne, neutralne, negatywne). Rozumiem, że Doktorantka ma wybór samej procedury analitycznej, jednakże można by oczekiwać pewnej konsekwencji w analizie danych w obrębie tej samej zmiennej.

Pewne wątpliwości kieruję również wobec opisu otrzymanych wyników zawartego w podrozdziale 5.2. *Charakterystyka demograficzna badanych osób a ich ogólna postawa wobec osób z niepełnosprawnością ruchową*. Doceniam dążenia Doktorantki w zakresie sprawdzenia znaczenia czynników demograficznych dla wyjaśniania postawy badanej młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością. Z pewnością przedstawione tutaj wyniki analiz uzupełniają dotychczasową wiedzę w podjętej problematyce. Nie mogę przy tym pominąć pewnych potknięć statystycznych i analitycznych, które widoczne są w zawartym opisie prezentowanych rezultatów. Po pierwsze, nie do końca zgadzam się z praktyką przedstawiania tych samych danych za pomocą tabeli i wykresu, dodatkowo z opisem zawierającym w nawiasie szczegółowe dane. Ostatecznie te same wyniki przedstawiane są trzykrotnie. (Uwagę tę kieruję również wobec takiej prezentacji wyników w podrozdziale 5.3.). Przyjmuję możliwą motywację Doktorantki do klarownego, czytelnego zaprezentowania uzyskanych wyników z wykorzystaniem różnych form. W moim jednak przekonaniu, tak znacząco poszerzony opis nie jest potrzebny. Po drugie, nie do końca jestem przekonana co do właściwego użycia testu statystycznego w przypadku przedstawianej korelacji między płcią a postawą badanej młodzieży oraz między miejscem zamieszkania a postawą badanej młodzieży, a także między typem rodziny a postawą badanej młodzieży (s. 129). Zastosowano bowiem *r Pearsona* w odniesieniu do zmiennych wyrażonych na skali nominalnej (płeć, miejsce zamieszkania, typ rodziny).

Kolejne podrozdziały przedstawiają opis i analizę powiązań między zmiennymi niezależnymi: nasileniem niedostosowania społecznego, samooceną, preferowanymi

wartościami, jakością relacji rówieśniczych i retrospektywną oceną postaw rodzicielskich) a zmienną zależną: postawą wobec osób z niepełnosprawnością ruchową w badanej grupie młodzieży z niedostosowaniem społecznym. Ogólna moja ocena tej części rozdziału jest pozytywna. Doktorantka sukcesywnie przedstawiła wyniki analiz statystycznych, ujawniając stwierdzone lub też nie powiązania między uwzględnionymi zmiennymi. Można jednak sformułować kilka drobnych uwag, czy wątpliwości, które traktuję w kategorii pewnych nieścisłości, kwestii dyskusyjnych, czy błędów prawdopodobnie wynikających z technicznego niedopatrzenia niuansów statystycznych, czy analitycznych. Podam kilka przykładów. 1) Zastanawiające jest ustalenie związku za pomocą r Pearsona pomiędzy nasileniem niedostosowania społecznego (osadzonego na skali nominalnej, tak przynajmniej można wywnioskować na podstawie danych, s. 122 i s. 145) a wiekiem badanej młodzieży. W moim przekonaniu taka operacja statystyczna może wzbudzać wątpliwości co do słuszności i możliwości jej przeprowadzenia; 2) Podobnie, jak we wcześniejszym podrozdziale (5.2.), dostrzegam, moim zdaniem niepotrzebne, prezentowanie tych samych danych w dwóch formach: zarówno w tabeli, jak i na wykresie (szczególnie w podrozdziale 5.3.); 3) W opisie korelacji między retrospektywną oceną postawy ojca wyrażającą się w postaci szanowania autonomii dziecka a wiekiem badanych zawarto informację o stwierdzonej istotnej zależności, która zgodnie z danymi podanymi w tabeli 97, nie osiągnęła poziomu istotności statystycznej ($p=0,096$).

Ostatnim elementem części analitycznej pracy jest dyskusja wyników umieszczona w rozdziale 6, która stanowi pewne podsumowanie stwierdzonych statystycznie ustaleń. To zawsze oczekiwany i pożądany fragment opracowań naukowych, nie tylko mający za zadanie syntetyczne zestawienie uzyskanych rezultatów, ale również ich odniesienie do przyjętych założeń, a także odkryć badawczych innych autorów. Doceniam zatem podjętą przez Doktorantkę próbę takiej konstrukcji treściowej Dyskusji wyników, która w sposób zwarty oddaje szeroki zakres dokonanych ustaleń. Zasadnie przywołuje na początku model badań, którego realizacja została wcześniej zaprezentowana. Zastanawiać tutaj może podana informacja o zakładanym „silnym i istotnym statystycznie” związku między czynnikami demograficznymi a postawą młodzieży z niedostosowaniem społecznym wobec osób z niepełnosprawnością ruchową (s. 179-180). Wykaz sformułowanych hipotez przedstawionych na s. 106 nie zapowiada jednak takiego założenia, którego weryfikacja nastąpi w trakcie prowadzonych badań. Rozumiem jednak intencję Doktorantki o konieczności zasygnalizowania, iż sprawdzone zostało znaczenie danych demograficznych w określaniu postawy badanej młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością ruchową, a ujęcie tego w

wyrażeniu wskazującym na hipotezę, uznaję za typową usterkę techniczną. Za wartościowe traktuję zbiorcze przedstawienie wyników badań własnych, w tym również w formie graficznej, co z pewnością ułatwia syntetyczne ustosunkowanie się do przyjętych hipotez. Jednakże moim zdaniem wyższą klarowność wywodu prowadzonego w tym rozdziale zapewniłaby struktura uwzględniająca przyjętą w pracy kolejność pytań badawczych i hipotez. Czytelnik może mieć bowiem trudność w porządkowaniu przywoływanych informacji. Po zestawieniu rezultatów odnoszących się do niektórych danych demograficznych, Doktorantka przechodzi bezpośrednio do ustosunkowania się do hipotezy 5 wskazującej na silny i istotny statystycznie związek pomiędzy retrospektywną oceną postaw rodzicielskich – matki i ojca przez badaną młodzież a jej postawą wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Następnie powraca do wyników dotyczących zestawienia typu rodziny i postawy młodzieży, przechodząc w dalszej części do rezultatów w zakresie nietrwalej jakości relacji rówieśniczych (Hipoteza 4), po czym koncentruje się na ustaleniach związanych z hipotezą 1. Tak prowadzony wywód wymusza na Czytelniku zabieg łączenia treści umieszczonych w różnych fragmentach tego rozdziału.

Podsumowując analityczną część pracy stwierdzam, iż przedstawiono w niej interesujące rezultaty badań, w sposób zgodny z przyjętymi założeniami metodologicznymi. Dostrzegam kompetencje Doktorantki w opisie wyników, w tym szczególnie dotyczących związków między zmiennymi. Wskazane przeze mnie potknięcia nie umniejszają znacząco wartości dokonanych analiz i sformułowanych podsumowań.

Rozprawę zamyka syntetyczne zakończenie, zawierające podsumowanie realizacji złożonego projektu badawczego, wraz z ustosunkowaniem się do weryfikacji wszystkich przyjętych hipotez. Obejmuje ono również wnioski, które zgodnie z deklaracją Doktorantki zostały sformułowane na podstawie przeprowadzonych badań. Polemizowałabym jednakże w przypadku niektórych z nich. W związku z tym, iż zrealizowane badania miały charakter poprzeczny, trudno zgodzić się z np. następującymi wnioskami: a) „Dane demograficzne takie jak: wiek, płeć, miejsce pochodzenia, okres pobytu w ośrodkach, typ rodziny oraz sytuacja materialna badanych osób *nie zmieniły* w istotny sposób ogólnej postawy wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Można zatem wywnioskować, że proces resocjalizacji prowadzony w placówkach resocjalizacyjnych nie odgrywał istotnej roli w kształtowaniu się ogólnej postawy badanej młodzieży wobec osób z niepełnosprawnością ruchową” (s. 203); b) „Samoocena ogólna oraz samoocena niestabilna badanych osób oraz ich pobyt w placówkach resocjalizacyjnych nie odgrywały istotnej roli w *zmianie postaw* wobec osób z niepełnosprawnością ruchową” (s. 203-204). Przyjęty schemat badań poprzecznych i korelacyjnych nie daje podstaw do sformułowania tego typu wniosków, które należałoby

wyrazić z większą ostrożnością, odwołując się nie tyle do kierunku oddziaływania pewnych zmiennych na inne, co do związków między nimi. Za szczególnie wartościowy element zakończenia uznaję sformułowane implikacje praktyczne, będące skonkretyzowanymi wytycznymi w zakresie realizacji pożądaných celów wychowania resocjalizacyjnego. Pozytywnie oceniam dobór literatury przedmiotu, której wykaz obejmuje reprezentatywne pozycje dla podjętej w pracy problematyki badawczej. Wprawdzie, jak już sygnalizowałam wcześniej, można by oczekiwać nieco większej liczby publikacji z ostatnich lat prezentujących wyniki badań. Niemniej jednak wykorzystana literatura pozwala na prawidłowe osadzenie badań własnych w kontekście dotychczasowych ustaleń oraz prawidłową interpretację otrzymanych rezultatów. Obecne w pracy niewielkie błędy językowe oraz pewne nieścisłości w zapisie bibliograficznym traktuję jako element warty doskonalenia, ale nie wazący dla ogólnej oceny pracy.

Dokonując globalnej oceny przedłożonej do recenzji rozprawy stwierdzam jej wartość poznawczą i aplikacyjną. Z punktu widzenia poznawczego wnosi istotny wkład w poszerzenie rozumienia postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Dostarcza ważnych i interesujących przesłanek do podejmowanych prób wyjaśniania uwarunkowań postaw społecznych wobec osób z niepełnosprawnością. Zaprezentowane wyniki badań w zakresie powiązań postawy przejawianej przez młodzież z niedostosowaniem społecznym, z wybranymi czynnikami osobowymi, społecznymi i rodzinnymi, odślaniają, wbrew oczekiwaniom i dotychczasowym ustaleniom badawczym, stosunkowo słabe zależności. Wnoszą zatem znaczącą wartość poznawczą, uzasadniając potrzebę kontynuacji badań w kierunku pogłębienia wyjaśnienia postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym wobec osób z niepełnosprawnością ruchową. Rozpatrując natomiast znaczenie aplikacyjne rozprawy należy podkreślić możliwość potencjalnego wykorzystania zaprezentowanych rezultatów badań w projektowaniu programu oddziaływań resocjalizacyjnych młodzieży z niedostosowaniem społecznym w odniesieniu do kształtowania pozytywnych, konstruktywnych postaw społecznych, w tym wobec osób z niepełnosprawnością. Podsumowując walory recenzowanej rozprawy doktorskiej, dostrzegam i doceniam umiejętności Doktorantki w prezentowaniu swoich zainteresowań poznawczych, podejmowaniu prób syntetyzowania często niejednoznacznych treści w literaturze przedmiotu. Pozytywnie również oceniam widoczne dążenia do uszczegóławiania analiz uzyskanych danych empirycznych, a także syntetycznego strukturyzowania pozyskanych rezultatów. Wymienione w recenzji uwagi, czy wątpliwości nie obniżają znacząco wartości ważnego i interesującego projektu badawczego zaprezentowanego w rozprawie. Odnoszą się do pewnych

elementów pracy, które można skorygować, uzupełnić lub udoskonalić. Traktuję je w kategorii swoistych podpowiedzi w zakresie doskonalenia warsztatu badawczego przez Doktorantkę.

Biorąc pod uwagę wskazane zalety recenzowanej pracy i poczynione uwagi, w konkluzji końcowej stwierdzam, że dysertacja Pani mgr Małgorzaty Grabowskiej pt. *Uwarunkowania postaw młodzieży z niedostosowaniem społecznym wobec osób z niepełnosprawnością ruchową*, spełnia w stopniu wystarczającym wymagania stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 13 ust. 2 Ustawy z dnia 14 marca 2003r. o stopniach naukowych i tytule naukowym (Dz.U. Nr 65 poz. 595, z późn. zm.). Tym samym wnoszę o dopuszczenie mgr Małgorzaty Grabowskiej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

